

Eskil, Botvid och David.

Tre svenska helgon.

I.

Eskil, jämte Botvid Södermanlands apostel, omtalas tidigast i företalet till legenden om ett annat helgon, i Ailnoths Knudslegend. Det nämnes där en biskop Eskillinus, som kommit från England, predikat evangeliet för de vilda svenska och götiska barbarerna, dödats av dem och under änglarnas jubel nått det eviga livet¹. När Ailnoth skrev sin legend om konung Knud den helige eller mellan 1104—1125², kände man sålunda redan utanför Sverige en biskop Eskil, som där lidit martyrdöden. Formuleringen ger icke vid handen, att Eskil då redan dyrkats som helgon.

Man finner av ett påvebrev från år 1231, att före år 1185 en kyrka byggts åt Sankt Eskil i Tuna³. Som helgon med hög rang möter Eskil i Vallentunakalendariet från år 1198. Eskilsdagen den 11 juni är den enda bland de speciellt nordiska festerna, som där utmärkes med röd färg, med högre rang än till och med de tre nordiska helgonkonungarna⁴. Dagen får anses som den ursprungliga festdagen⁵.

¹ Unde pie memorie Eskillinus episcopus ex nobilissimo Anglorum orbe deueniens ibique (∴ apud Suethos och Gothos) euangelium fidei feris et indomitibus gentibus denunciatis, pro ueritatis testimonio barbarorum feritate et uesania transitorio sequestratus seculo angelis colletantibus superna adiuturum uicturum perpetuo. Vitæ Sanctorum Danorum, ed. Gertz, sid. 83.

² C. Weibull, Saxo i: Hist. tidskrift f. Skåneland, 1915, sid. 50 f.

³ Dipl. suec. 839. Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, sid. 181.

⁴ Kalendarium Vallentunense, utg. av O. Janse. Mars—december. Förutom Eskil äro följande nordiska helgon upptagna: Erik 18/5, Sancti in Selia 8/7, Knud 10/7, Botvid 28/7 och Olav 29/7. Korset vid Eriks, Botvids och Olavs fest härstammar från senare tid.

⁵ Jfr även t. ex. kalendarierna å följ. arkivalieomslag i Kammararkivet i Stockholm: Smål. 1551: 11 Årl. r., Smål. 1549: 3 Årl. r. — När år 1294

Det redan citerade, i en vidimation bevarade påvebrevet från 1231 torde visa, att helgonet år 1231 var erkänt även i Rom¹. Translationsdagen, den 6 oktober, nämnes tidigast 1327, men har då firats en längre tid². Huvudorten för Eskils dyrkan, år 1231 ännu Tuna, kallas ett halvt århundrade senare Eskilstuna³. Som ortens helgon nämnes Eskil i Södermannalagen⁴. På 1300-talet möter hans namn även på andra orter i Sverige och i Finland⁵. Skara påbjuder, att han åkallas i mässan pro statu regni⁶. Relikerna spridas, domkyrkorna i Strängnäs och i Uppsala vårdar sig om hans minne och i Strängnäs bygges ett kapell till hans ära⁷. Vid medeltidens slut möter helgonet i de svenska stiftens liturgiska böcker. Utanför Sverige Eskil han endast föga känd⁸. Dock har det danska stift, där den tidigast bevarade uppteckningen om Eskil skrivits, Odense, samt Trondhjem firat honom ännu vid medeltidens slut med en kollekt.

Legendan om Eskil föreligger i sin helhet i en version, som tidigast möter i ett Strengnäsbrevarium och i Codex Laurentii Odonis från 1300-talets sista decennier⁹. Vi har här alla apostladagar fick duplexrang, torde Eskilsdagen utbytt i de stift, där han då icke hade sådan, mot den 12 juni.

¹ Dipl. suec. 839.

² Dipl. suec. 2634. Jfr Scandia I, sid. 287.

³ Dipl. suec. 871. Väl efter 1280, då Nyköpings franciskanerkloster lär upprättats. Script. rer. Dan. V sid. 514. Klostret nämnes i ett testamente från år 1283. Dipl. suec. 762.

⁴ Södermannalagen, utg. av C. J. Schlyter, sid. 45. Se även Uplandsl. sid. 84.

⁵ Dipl. suec. II, Reg. eccl. Upsal.; Dipl. suec. 3957, 3958. Riksark:ts pergamentsbrev 309, 1337, 1276, 2270. Haapanen i: Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter IV; jfr A. Malin, Der Heiligenkalender in Finnland.

⁶ Synodalstatuter m. m., utg. av J. Gummerus, sid. 28.

⁷ I Uppsala domk. inviges 1410 ett altare bl. a. åt Eskil, 1445 nedlägges Eskilsreliker i ett annat altare. Peringskiöld, Mon. Upl. sid. 34, 36. Kapellet i Strengnäs upprättas av biskop Andreas, se A 28 i Kgl. bibl. Stockholm. Om Eskilsskrinet i domkyrkan se Sv. dipl. 1538.

⁸ I Roskilde och Köbenhavn fanns Eskilsreliker. Script. rer. Dan. VIII, sid. 284, 290, 300. Med birgittinerna har Eskil följt till deras kloster i utlandet. Se t. ex. Biblioth. nat., Paris, Nouv. acqv. lat. 688 (psalt. o. horae s. XV, som tillhört birgittinerna i Liège). Eskil endast i letanian: s. Esrille (!). För Reval jfr omslag kring Privilegia Livon. i Riksark. Sthlm, för Mariager K 46 i Kgl. bibl. Sthlm. En bevarad relikgömma avbild. i: H. Hildebrand, Sveriges medeltid, III, sid. 641.

⁹ C 416 i Uppsala univ:bibl. och A 182 i Landesbibliothek i Dresden; Script. rer. suec. II: I sid. 391 ff. För C 416 jfr Nord. tidskr. f. bok- o. bib-

en fullt utbildad legend. Eskil kommer från England. Han predikar kristendomen för de hedniska svearna och har framgång under deras gode konung Inge. Men dennes efterträdare Blotsven offerar åt de gamla gudarna. Eskil försöker hindra en offerfest, men dödas av en man vid namn Spabodhe på platsen bredvid dominikanerklostret i Strengnäs. Officiet, i vilket legenden ingår, är lika överallt. Rimofficiet tillskrives biskop Brynolf Algotsson i Skara i dennes kanonisationsprocess.¹ I inledningen sammanföres Eskil med en annan i Sverige verksam missionär, med Sigfrid².

Området, där Eskil skall ha verkat som biskop, är icke i alla legendversioner detsamma. I de äldsta och den i Strengnäs fasthållna traditionen är han biskop i Suecia nordanskog³. I Uppsala, Skara och Linköping blir av detta Suecia nordanskog ett stift Suecia nordanskog⁴. Västeråsbreviarieret av 1513 sätter i dess ställe Södermanland⁵. Området begränsas sålunda allt mera, tills det omfattar endast stiftet, där huvudorten för Eskils dyrkan låg och där hans relikier ursprungligen vördades.

lioteksväsen 1926, sid. 145 ff. Ett senare Strengnäs-brev. är C 463 i Upps. univ:bibl. Acta sanctorum, 12 juni sid. 95 f., återger Eskilspassionen tydligt efter en Strengnäs-version, där den eljest veterligen ingenstans nämnde Karstianus uppgives ha verkat. Sammandraget av Eskilslegenden på svenska härrör synbarligen från efterreformatorisk tid. Script. rer. suec. II: I, sid. 397 f. Eskilslegenden är delvis bevarad även i ett fragment från 1300-talet. A 103 b XIII i Kungl. bibl. Stockholm. Där stavas konungens namn ännu Blotsven.

¹ Script. rer. suec. III, sid. 344.

² Legendan är i de tryckta breviarierna avsevärt kortare. Redan utgivaren av Script. rer. suec. har II: I, sid. 395, fäst uppmärksamheten vid att Sigfrid saknas i Skarabreviariets Eskilsofficium. Detta torde dock därför icke representera en annan, eventuellt tidigare tradition. Snarare har man utelämnat Sigfrid i Skara, där han då ännu icke varit känd såsom helgon. Jfr Scandia I, sid. 287. Inledningen är använd i rimofficiet, som även finns i Skara, och sannolikt i en annan legend, se Brev. Scar. fol. 132 v.

³ Episcopus suecie que vocatur nordhanskogh i C 416; ep. suecie nordhanskogh i A 182 och i Brev. Strengn. 1495. Acta Sanct. har qui i st. f. que och stavar Nordhans Kogh. C 463 har sudhermannie que vocatur nordhanskogh.

⁴ I C 15 i Uppsala univ:bibl. skriver en samtidig hand efter suecie: vel ecclesie. Brev. Ups. 1496 och Brev. Scar. 1498 har: ecclesie que vocatur nordhanskog (nordhanskogh), Brev. Lincop. 1493: suecie in ecclesia que vocatur nordhanskogh.

⁵ Brev. Aros. 1513.

Inledningen till Eskilslegenden förutsätter kännedom icke blott om Sigfrids utan även om Ansgars verksamhet och är utformad med bibelcitater och utläggningar av sådana¹. I fortsättningen jämföres helgonet med oliv, cypress, morgonstjärna och lampa, allt hämtat från Bibeln². En vanlig locus communis är stället contemptus — instructus. Eskil jämföres vidare med Abraham³ och tillväxer i nåd som Jesusbarnet i Lukasevangeliet. Han river ned avgudahus och den från Paulus hämtade armatura Dei, den Gudsutrustning, som han bär, beskrives. Enligt ordalydelsen är detta närmast övertaget från Olav den heliges passio⁴. Den avslutas med en hänvisning till Hesekei⁵. Bilden av den gode herden som följer hör till prästlegendernas stående rekvisiter. Därefter införes Blotsven. Hans namn förklaras: han heter så, emedan han tillät folk att dricka djurens blod (quia permisit eos bibere sanguinem animalium). Författaren eller en senare bearbetare av Eskilslegenden har sålunda felaktigt härlett namnet av blod, sanguis, och förklarat det utifrån sin synpunkt. Kombinationen låg nära, då legenden omtalar en offerfest. På helgonets bön uppstår ett oväder, men själv träffas han ej av en regndroppe — ett drag som ofta möter och som företrädesvis omtalas i iriska helgonlegender. Det behöver icke nödvändigtvis vara ett lån, när den helige mannen förebrår avgudadyrkarna samma synder som Johannes döparens motståndare beskyldes för. Men då Spabodhe efter detta slungar stenen, tänker man ovillkorligen på att Eskil, Sveriges protomartyr, dödas på samma sätt som den förste martyren Stephanus och den apostel vars festdag ursprungligen även är hans egen: Barnabas. Jämförelsen med Gedeonis lampa och allegorien över Marias av Magdala kärleksgärd ansluter sig till Bibeln⁶. Till de i Norden vanligaste järtecknen hör det vid Eskils begravning. Martyrblomman, den röda rosen, han liknas vid, härstammar egentligen från prästen Simon.

Förutom dessa mera allmänna drag har Eskilsofficiet påverkats från två håll. Den ena förebilden är officiets om Tho-

¹ Ps. 79: 8. Hieronymus in Ps. 78, Patrol. cursus compl. patr. lat. ed. Migne 26, col. 1057. Jfr Matth. 13: 25, Ps. 134: 7, Jer. 10: 13, Zach. 10: 1.

² Eccl. 50: 11, 6, Matth. V: 15, Marc. IV: 21, Luc. XI: 33.

³ Genes. XII: 1, 2.

⁴ Mon. hist. Norv. ed. G. Storm, sid. 129, 131.

⁵ Hesek. 36: 35. Jfr Acta sanct. XXIII, sid. 95.

⁶ Hos M. Vastovius har i Vitis Aquil., sid. 49, gjorts ett mirakel av denna allegori.

mas av Canterbury. Icke blott yxan vid martyriet påminner om Thomas martyrdöd, rimofficiet har övertagit drag som väl passade in på denne, men icke på Södermanlands apostel. I antifonerna ad laudes ingår:¹

Spreto solo patrie
exit inspiratus
ad salutem swecie
celitus vocatus.
Iuxta votum omnium
presul sublimatus
est in virum alium
subito mutatus.

De bägge sista raderna med omvändelsen efter valet stämmer väl överens med vad Thomas Beckets hävdatecknare berätta — i Eskilslegenden har de intet stöd². Det andra helgonet som påverkat framställningen är dominikanernas nye martyr, Petrus av Verona. Det är icke blott jämförelserna och hela atmosfären med trosivrare, fidei zelator, rosor och rosarium, som går igen. Även här har ett lån blivit ödesdigert: tidsuppgiften för döden och hänvisningen till Jesu Kristi död som skett samma tid på året. Petrus martyr dödades den 29 april 1252. Här kan en jämförelse med tiden för Kristi död i varje fall bättre vara på sin plats än hos Eskil, vars martyrium högtidlighölls den 11 resp. 12 juni³.

Eskilslegenden är i sin bevarade form yngre än det däri omtalade dominikanerklostret i Strengnäs, som inrättades år 1268.⁴ Den förutsätter icke blott Petrus martyrs officium⁵, utan även legenden om Sigfrid, med vilken Eskil uppgives ha kommit från England och av vilken han till och med säges ha konsekrerats⁶.

Borttages citat och legendlån, med vilkas tillhjälp man utbroderat Eskilslegenden och fyllt luckor — den mest kända bara var tydliga martyriet — så får man Ailnoths enkla upp-

¹ I C 416 kol. h 43 tillfogat i nederkant.

² C 416, som på ett annat ställe hänvisar till Thomas' av Canterbury, anger själv varifrån Eskilsofficiet påverkats.

³ För Petrus martyr jfr Acta Sanct. ²⁹/₄, samt Legenda aurea, ed. Graesse 1910, sid. 277 ff. Dessutom rimofficiet i Anal. hymnica ed. Blume XXVIII, sid. 135 f. Jfr C 416, b 37.

⁴ Hist. handl. VII, sid. 5.

⁵ Petrus martyr kanoniserades 1253.

⁶ C 463 i Upps. univ:bibl., Brev. Strengn. och Brev. Ups. — Sigfridslegenden själv känner intet om Eskil.

teckning, insatt i tiden, kung Inges tid, och avslutad med translationen. Rimligtvis har en dylik kort redogörelse nedskrivits vid elevationen liksom vid translationen av Eskils relik. Uppgifterna torde förtjäna tilltro.

Eskils historia kan sammanfattas på följande sätt. Före Ailnoths Knudslegend, men väl efter Adam av Bremen, som ej omtalar Eskil, har denne missionsbiskop dödats hos svearna. Före 1185 bygges en kyrka åt honom och 1198 dyrkas han som martyr med hög rang. Mellan Ailnoth och 1185 kan en elevation anses ha ägt rum. Före 1231 har troligen en translation företagits¹. Legendens sådan den bevarats härrör från en tid, då Sigfridslegenden förelåg, och säkert från tiden efter 1268. Eskil har knutits till Sigfrid; biskopen från England, som hos Ailnoth självständigt predikar kristendomen för svearna, blir till Sigfrids kapellan; han insättes av denne som biskop. Anknytningen har rimligtvis skett i Södermanland, där man hade intresse av att sätta sin egen patronus i samband med hela rikets store missionär. Sannolikt var dominikanerna i Strengnäs icke främmande för den legendredaktion, där platsen bredvid deras kloster uppgives såsom stället för martyriet.

II.

Även den andra södermanländska aposteln Botvids dyrkan kan följas tillbaka till 1100-talet. Den äldsta underrättelsen om honom är säkerligen att hämta ur den förvanskade elevationsnotis som intagits i hans legend². Elevationen skall enligt notisen ha ägt rum 1129 under medverkan av biskop Henrik i Uppsala och biskop Gerder i Strengnäs. Den förre har förmodligen med rätta identifierats med den Henricus Sictunensis som 1134 föll i slaget vid Hammar³; Gerder är veterligen icke nämnd annorstädes. Uppsala och måhända även Strengnäs torde ha insatts senare. Redan från efter mitten och från slutet av elvahundralet är Botvids namn bevarat i en letania och i ett kalendarium⁴, och 1176 har säkerligen den uppteckning

¹ Translationsdagen förekommer ej i Vallentunakalendariet. — Skara och Västerås övertog endast den ⁶/₁₀, Eskils dyrkan synes nått dit först efter translationen, till Skara senast i början av 1300-talet. Scandia I, sid. 287.

² Script. rer. suec. II: I, sid. 282. Elevationen omtalas i samband med träkyrkan. Att hela berättelsen är konstruktion synes föga sannolikt.

³ Necrologium Lundense, utg. av L. Weibull, sid. 75 och not 3. Jfr Script. min. hist. Dan., utg. av C. M. Gertz I, sid. 29, 404, II, sid. 34.

⁴ A 103 b XI i Kungl. bibl. Stockholm och Kalend. Vallentun.

om en ny stenkyrka gjorts, som ingår i legenden¹. Invigningen, väl åtföljd av relikernas translation, förrättades av Stephan, den förste ärkebiskopen i Uppsala, och av Strengnäs biskopen Vilhelm. De båda prelaterna har vid denna tid verkligen styrt sina respektive stift.

Liksom Eskil dyrkas Botvid först som lokalhelgon. Botkyrka socken är uppkallad efter honom, och från år 1283 är den där åt helgonet byggda kyrkan belagd². Nio år senare får biskop Lars i Linköping Botvidsrelik av biskop Ysar i Strengnäs³. Vid Strengnäs domkyrka instiftas en Botvidprebenda, nämnd 1331⁴. Botvid förekommer också i en av den heliga Birgittas revelationer⁵; Södermannalagen påbjuder straff för helgdagsbrott på hans festdag i Botkyrka socken⁶. I Uppsala domkyrka instiftas 1471 Botvidskoret av den senare Strengnäs biskopen Kort Rogge och året därpå nedlägges där en del av helgonets arm i altaret framför Sankt Eriks skrin⁷. Alla stift under Uppsala firar slutligen Botvids högtid den 28 juli, men den höga uppskattning Eskil åtnjöt har han icke erfarit⁸. Från bland annat Salems kyrka är en träbild av Botvid bevarad⁹.

Legenden om Botvid är tidigast bevarad i breviariefragment från tiden efter 1200-talets mitt; fragmenten har tillhört Toresunds kyrka i Strengnäs stift¹⁰. Textens förkortningar och förvanskningar antyder en avskrift; legenden måste vara äldre än denna kodex. Innehållet är följande. En svensk, Botvid, omvändes på en handelsresa i England. När han kommer tillbaka till sitt hemland, predikar han den kristna tron för södermanlänningarna. En rik man Bovinus hindrar honom

Jfr I. Collijn, Redogörelse för etc. undersökning av äldre arkivalieomslag, sid. 50.

¹ Script. rer. suec. II: I, sid. 282.

² Dipl. suec. 759.

³ Dipl. suec. 1061.

⁴ Dipl. suec. 2889.

⁵ Revelat. b. Birgittae. Rev. extravag. cap. 72.

⁶ Södermannalagen sid. 45. Jfr Uplandslagen sid. 84.

⁷ Peringskiöld, Mon. Upl., sid. 37, 27.

⁸ Jfr rangen i Grotefend, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters u. d. Neuzeit II, registret under Botvid. Även Botvids dyrkan har förts till Vadstenas dotterkloster i utlandet. I den sid. 104, not 6 omnämnda letanian finns även: s. Botvide (!).

⁹ H. Hildebrand, Kyrkl. konsten under Sveriges medeltid, sid. 73.

¹⁰ Collijn, Redogörelse, sid. 24. Jfr Script. rer. suec. II: I, sid. 377 ff. Legenden förekommer endast i en version. Bödekemanuskriptet i Acta sanct. ²⁸/₇, sid. 636 f., är synbarligen en förkortning.

och hans följeslagare att fiska. Fiskarna följer då efter dem till ett annat ställe och de får där en rik fångst. Botvid dräpes av en slavisk träl, som han velat sända hem. Hans närmaste och en präst Henrik söker efter den dräpte och ledes av en vit fågel till platsen. Järtecken sker. Botvid begravas först i Säby, senare överföres han till den kyrka, som bär hans namn. I berättelsen göres ett försök att ge en tidssättning. En hednisk reaktion har inträffat. Även Eskil, helgonet, och Erik i Flottsund har dödats då. Legenden föres fram över elevationen till stenkyrkans uppförande.

Botvidslegenden gör ett ålderdomligare intryck än de flesta andra svenska legenderna. Icke ett spår av dominikansk påverkan. Intet begagnande av den andra favoritförebilden: Thomas Becket. Tidsmiljön företer drag som delvis senare gått förlorade: munken Erik som dödats i Flottsund och som vid tiden för legendens avfattning ligger begravnen i Telge. Botvid eleveras av Gerder, en eljest okänd biskop. Det är uppteckningar, korta och liksom tillfälliga, utan tendens. Kombinationen sträcker sig ej längre än till det andra stiftshelgonet, Eskil. Möjligen härrör Botvidslegenden redan från 1100-talet. Den uppger sig vara nedskriven rogatu fratrum qui eiusdem Sancti ecclesie deserviunt, på begäran av de bröder som ägnat helgonets kyrka sin tjänst.

Berättelsen är enkel och dröjer utförligare blott vid två moment: de båda järtecknen. Fiskafänget är påverkat av Lukas-evangeliet ända till de bägge båtar, naviculae, som fylles med den rika fångsten¹. Miraklet efter döden, då en tam fågel slår sig ned på båten och leder de sökande till Botvids kropp, är närmast efterbildat den gamla berättelsen om hur man sökte och återfann Johannes döparens huvud². Johannes var särdeles populär, därtill skyddshelgon för så gott som varje baptisterium; lånet kan knappast ge någon ledning till legendens lokalisering³.

Legenden om Botvid, väl den äldsta bland de inhemska helgonlegenderna, har under tiderna icke förändrats. Botvids jämförelsevis undanskymda roll har icke krävt någon anslutning till den helgonhierarki, som uppstått under senare medeltiden. Större intresse synes han förutom i sitt hemstift blott ha väckt i Uppsala. Ärkebiskop Birger Gregersson har där författat ett rimofficium för Botvidsdagen⁴.

¹ Luc. V. 3—11.

² Patrologiæ cursus compl. patrum lat., 4, col. 934 f.

³ Eljest skulle Eskilstuna johanniterkloster kunna sättas i fråga.

⁴ Jfr Svenska riksarkivets pappershandl. 1351—1400, n:o 2 angående en ändring i officiet. Se även Scr. suec. III: 2, sid. 101.

Det är med det här sagda möjligt att i någon mån följa Botvids utveckling som helgon. Hans elevation har förmodligen firats 1129, hans translation med ganska stor säkerhet 1176. Småningom har hans dyrkan spritt sig till andra stift än Strengnäs', men överallt har han tydligen trätt tillbaka för Eskil. Vad som kan vara historisk sanning i legenden, saknar man möjlighet att bedöma.

III.

Ett lokalhelgon är som Eskil och Botvid ursprungligen även abbot David av Munkatorp i Västmanland och har förblivit detta i ändå högre grad. Litet vet vi om honom, och källorna är så sena, att utvecklingslinjer ej kan dragas. I Uppsala, den dioeces som uppmärksammat honom mest utanför Västerås, finns hans namn ännu icke i kalendarier från 1300-talet;¹ namnet förekommer i indulgensbrev ärkebiskopen utfärdat 1396². Ett Linköpingsmissale från början av nästa århundrade innehåller Davidsmässan³. Med hög rang har festdagen icke ens utmärkts av birgittinerna i Vadstena, där de nordiska helgonfesterna eljest speciellt omhuldades⁴. I Munkatorp har hans skrin stått⁵. Endast i Västerås är Davidsdagen vid slutet av medeltiden hög fest⁶. Där bär också en prebenda hans namn⁷.

¹ Dipl. suec. II, Registrum Upsalense. A 103 a VI i Kungl. bibl. i Sth. Collijn, Redogörelse, sid. 46. Pergamentsfragment nr 28 i Landsarkivet i Uppsala. I det senare i Vadstena använda martyriologiet C 34 (saec. XIV) i Univ:bibl. i Upps. är David inskriven med senare hand.

² Reg. eccl. Aboensis, utg. av R. Hausen sid. 279, 280. Davids mässa bland dem pro statu regni 1396. Gummerus sid. 28. Mäsofficiet ingår i Helgeandshus-missalet i Kungl. Bibl. i Stockholm, från 1400-talets mitt.

³ C 415 i Upps. univ:bibl. Jfr A 97 i Kungl. bibl. i Sth.

⁴ Se t. ex. Collijn, Redogörelse, sid. 46 f.

⁵ Det borttogs av Abraham Angermannus. — Om de övriga minnena efter David i Munkatorp jfr Brönwall, De s. Davide, 1727, sid. 19, 24 f.

⁶ Jfr Grotefend, Zeitrechnung II, reg. Till Åbo stift torde David aldrig nått, se A. Malin, Der Heiligenkalender Finnlands, sid. 228 f. — För Västerås jfr även det hos A. Malin, l. c. sid. 228 not 2 omtalade missalefragmentet (Strengnäs rad 5 n. tydligen tryckfel för: Västerås). Om Davidskällan och bilden i Västerås domkyrka jfr Script. rer. suec. II: I sid. 406, om kalken, som Birger Magnusson 1462 skänkt till Munkatorps kyrka, se Peringskiöld, Mon. Uller., sid. 195. Västerås biskopskronika SRS III: II, sid. 120 ff. är en ren kompilation av Nils Rabenius. Se N. Ahnlund, Nils Rabenius, sid. 53 ff.

⁷ Västmanl. 1545: 2 Årl. ränta av preb. m. m. Kammararkivet. Stockholm.

Legenden är fullständigt bevarad i två versioner. Den ena möter i Västeråsbreviarieriet från år 1513¹, den andra i Uppsalabreviarier². I båda kommer David från England, då han hör om dråpet på Sigfrids tre systemsöner; han vill själv bli martyr. Han predikar efter Sigfrids råd i Snävringe³, dör där och begravas i Munkatorps kyrka. Uppsalaversionen har två järtecken: David förvandlas under brinnande bön till en ljusglob och hänger upp sina handskar på en solstråle, där de också stannar. Breviarium Arosiense namngiver platsen, där Sigfrids systemsöner dödas; det är mons Gelboe. Allt talar för att dessa två versioner går tillbaka till en enda⁴. Denna har rimligtvis uppstått i Västerås stift. Den har omfattat det för båda stiftens gemensamma samt miraklen med handskarna⁵ och med ljusgloben, som visserligen icke finns i det tryckta Västeråsbreviariets mycket förkortade lektier, men i det tillhörande rimofficiet och i ett fragmentariskt bevarat breviarium från 1400-talets senare del⁶. Denna gestalt har legenden haft ännu när den kom till Uppsala. I Västerås har på 1400-talet anknytningen till Sigfrids systemsöner utvidgats och rimofficiet skrivits⁷.

Davidslegenden är till ytterlighet schematisk och berättar i anslutning till bibeln⁸ om en förebildlig munks liv. Det låter

¹ Tryckt i Script. rer. suec. II: I, sid. 406 ff.

² C 507 i Uppsala univ:bibl. A 50, A 99 och A 100 i Kungl. bibl. i Stockholm. Brev. Upsal. 1496 (mycket förkortat). I A 100 står David på fel plats, före Decem fratres. Alla ms. efter 1400-talets mitt.

³ Endast C 507 skriver av misstag apud eccl. Strengnensem.

⁴ De överensstämmer till stor del verbalt. Davids dyrkan i Uppsala kan icke konstateras förrän under 1300-talets sista decennium.

⁵ Järtecknets popularitet — handsken symboliserar möjligen ändå David på en kalk från Munkatorp, donerad 1462, och säkerligen på runstavar, jfr Script. rer. suec. II: I, sid. 406 — gör troligt, att även detta förefunnits i Västeråslegenden, men utelämnats vid förkortningen.

⁶ Uppl. 1567: 2 Årl. ränta. Kammararkivet, Stockholm. Upptager förutom delar av rimofficiet även fragmentariska lektier, där bl. a. ljusgloben förekommer.

⁷ Detta senare framhäver anknytningen till Sigfrid. Det låg liksom i fråga om Eskil i hemstiftets intresse att knyta David till den store missionären. Från Västerås stift härstammar A 102 i Kungl. bibl. i Stockholm från 1400-talets senare del; det innehåller delar av Davidsofficiet.

Med birgittinerna har David åtminstone följt till Norge, se psalteriet från Munkalif, Acta sanct. 15/7 sid. 109, och till Reval, se omsl. krönig Privilegia Livon. i Riksark., Stockholm.

⁸ Så Eccl. 45: 1, Gen. 25: 27, Matth. 19: 21, Luc. 12: 53, I Thess. 5: 8, Eccl. 15: 6.

som en omskrivning av den regel, kluniacenserregeln, han uppgives ha åttlytt. David besegrar munkens fiender *delicias, divitias et hostis artes varias*. Han övar munkens dygder: *fastar, vakar, fruktar att se och tala med kvinnor*. Som Job är han *simplex, rectus et humilis*. Järtecknet, där han under brinnande bön förvandlas till en ljusglob, ansluter sig följdriktigt till denna skildring, det är kontemplerationens förhålligande. Då Davidslegenden icke endast är traderad i sena handskrifter och tryck, utan efter sin schematiska karaktär att döma även synes vara tillkommen mycket sent, kan miraklet antagas härröra från Thomas av Aquinos i Sverige välkända Vita¹.

Den till legenden om David knutna berättelsen om handskarna, står möjligen under influens av den i Norden kända Sancta Etheldredas Vita². Anknypningen till Sigfrid och dennes tre nepotes vidgas i legenden till att dessa dräpts på mons Gelboe³.

Man har uppfattat det sistnämnda stället som stöd för Sigfridslegendens relation om dråpet av Unaman, Vinaman och Sunaman. Sigfridslegenden själv säger emellertid intet om mons Gelboe och sätter icke ens Sigfrid i samband med David⁴. Senare författares identifieringar av mons Gelboe med Östragårdsbacken och Staglabacken vid Växjö visar blott, att då intet berg med detta namn var känt; tolkningen av kluniacenserklöstret Gelboe

¹ Jfr t. ex. C 416 E 7. Ljusgloben var omtyckt hos dominikanerna. En lektor i Cambridge uppgives ha sett en ljusglob över de bröders huvuden, som sjöng Mariaantifonerna efter kompletorium. Mon. ordinis fratrum predicatorum hist. I, sid. 63. Fratr. Gerardi de Fracheto Vitae fratrum. Denne dog 1265. Jfr även t. ex. Acta sanctorum ⁴/₁₀ sid. 691, 749.

² Acta sanctorum ²³/₆ sid. 490. För detta järtecken jfr Toldo i Studien z. vgl. Literaturgesch. VI, sid. 332. Underverk med solstrålen tillskrevs i Norden även Olav den helige och Anders av Slagelse. Jfr dessutom särsk. Acta sanct. ²⁴/₆ sid. 330 och ¹¹/₆ sid. 467.

³ *Audito autem, quod amabiles deo et decori in vita sua gloriosi martyres nepotes sancti Sigfridi cecidissent in monte gelboe mirando compassionis dolore transfossus quiescere non potuit donec ad partes homicidarum illorum ipse pervenit.* Brev. Aros. 1513, fol. 75 v.

⁴ J. Messenius har i Scandia illustrata 1700 bl. a. återgivit en del av Sigfridslegenden efter ett Växjöbreviarium (IX 17); det nämnes där en källa juxta montem Gelboge, där Sigfrid döpt de omvända. Allt talar för att detta är Messenius' eget tillägg; det förekommer nämligen icke i de kända versionerna av Sigfridslegenden och Messenius har i Davidslegenden (IX 21, 22) utelämnat det avtryckta breviariets motsvarande passus om mons Gelboe. — Detta är ej det enda tillägg Messenius gjort till texterna. Han har t. ex. i Sigfridslegenden enl. Skarabreviariet (IX 16) inskjutit »seu Ostrobo». Jfr Brev. Scar. 1498.

— en skapelse av Messenius — som Galli bo pekar i samma riktning¹. Man frågar, vad det är för ett berg som ingen känner och vars namn synes bevarat endast i Davidslegenden.

Berget Gelboe existerar. Det dräptes där en gång tre bröder, begråtna av en David. Men berget ligger icke i Varend. Över dråpet klagades långt innan Davidslegenden fanns. Den David som grät över de fallne och mördade — vilka enligt legenden *cecidierunt interfecti in monte Gelboe* — var Israels konung:

*Incliti Israel super montes suos interfecti sunt.
Quo modo ceciderunt fortes?*

*Montes Gelboe, nec ros nec pluvia veniant super vos,
neque sint agri primitiarum;
quia ibi abiectus est clipeus fortium².*

Det är här icke enda gången konung David skymtar bakom abboten i Munkatorp. I ett responsorium (lect. V) heter det, att David är *similis antiquo David*, lik den gamle David, och i ett annat (lect. VI):

*Leo furit, Ursus lingit
et Goliath grandem fingit
sibi fortitudinem.
Christi armis se precingit
Sanctus David et confringit
hanc tantam multitudinem³.*

Den tidigare redaktionen hade knutit Sigfrid och hans tre nepotes till David av Munkatorp. I den senare Västeråsberättningen av hela officiet har denne satts i förbindelse med föreställningskretsen kring konung David. På denna väg kom denna föreställningskrets att i sin ordning påverka även traditionen om Sigfrid: hans systemsöner dräptes på mons Gelboe, David av Munkatorp vandrade dit som konung David vandrade till Gilboa berg och grät över de tre dräpta konungasöner⁴.

¹ Jfr J. Messenius, l. c. I 80, IX 79, XV 15. A. Rhyzelius, Monasteriologia Sveog., sid. 268, 270. P. Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning II, 663, 648.

² Lib. I Regum 31: 1, Lib. II 1: 19 ff. Lib. I Paralip. 10: 1.

³ Jfr Lib. I Regum 21: 11, 18: 7, 29: 5, Eccl. 47: 7.

⁴ Anslutningen till kung David låg nära för namnets skull, men även på grund av Davids av Munkatorp festdag i Västerås, den 25 juni. Lektierna i breviariets pars aestivalis utgöres nämligen delvis av Liber Samuelis och responsoriet Montes Gelboe ingår i officiet för dom. 1 post oct. Penthecostes. — Även kung David dyrkades som helgon. I Norden förekommer han redan i Kal. Vallent. och ännu i t. ex. Miss. Haffn. 1519.

När Davidsofficiet i Västerås fått sin slutgiltiga utformning, kan med en hög grad av sannolikhet fastslås. År 1463 ansöker Birger, electus i Västerås, i Rom om tillåtelse att överföra Davidsrelikerna från Munkatorp till Västerås domkyrka. I den beviljade suppliken anföres bland skälen, att i sockenkyrkan icke celebreras några officier, nequaquam celebrantur officia, och att Västerås domkyrka vid denna tidpunkt ännu ej som de övriga svenska domkyrkorna äger något helgons hela kropp¹. Då denna translation förbereddes, har det slutgiltiga Davidsofficiet i Västerås sannolikt hopsatts².

Det ligger i sakens natur, att någon historisk kärna icke kan framletas i legenden om den helige David.

I någon mån kan linjerna skymtas, efter vilka de tre helgonen Eskil, Botvid och David utvecklats sig. Linjerna går från missionärer och lokalhelgon till stiftens högt dyrkade patroni. Alla har de därjämte åkallats som rikets värnhelgon. De ingår som sådana i det för värnhelgonens högtid komponerade svenska officiet och i stora rimkrönikans kända uppräkningsstycken. Hos det ena helgonet som det andra har mycket lånats från främmande håll. Alla har de knutits till andra helgon, två av dem till Sveriges store missionär Sigfrid, om vilken legenden berättade, att han döpt den förste kristne konungen Olof.

¹ Cum reliquie . . . sancti Daudid abbatis et confessoris dudum . . . sanctorum Cathalogo annotata et aggregate in quadam parrochiali ecclesia de [Munkatorp] . . . in loco despecto presertim cum in ipsa parrochiali ecclesia sicut in majoribus et cathedralibus ecclesiis nequaquam celebrantur officia . . . reliquie irreverenter plerumque per manus Rusticorum tractentur . . . supplicat Birgerus . . . ut reliquias . . . ad Cathedralium ecclesiam Arosiensem in qua nullum alium integrum corpus alicuius sancti . . . ut in aliis ecclesiis Cathedralibus regni Swecie reconditum est . . . transferant et collocent . . . K. H. Karlssons avskrifter från Vatikanarkivet i Riksarkivet i Stockholm. Supplik 27/2 1463. — Uppgiften om Davids upptagande bland helgonen torde kunna överlämnas åt sitt värde.

² Alla Davidsreliker torde dock icke ha bortförts till Västerås. Enligt J. Messenius, Scandia illustr. VIII sid. 33, borttog Abraham Angermannus Davidsreliker i Munkatorp. Se Brönwall, l. c. sid. 47, och O. Gran, Beskr. öfver Wästmanland, Västerås 1754, 367 f. Västeråskalendariet upptager ingen åminnelse dag för translationen. Det är därför osäkert, om en sådan överhuvud ägt rum.

Toni Schmid.